BOLALAR PSIXOLOGIYASINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH TARIXI

Muallif: **Mavlanova Durdona Asqar qizi**

Samarqand davlat pedagogika instituti, Urgut fakulteti

Ta’lim yo‘nalishi: Maktabgacha ta’lim

Elektron pochta: durdonamavlanova0@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada bolalar psixologiyasining mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanishi va tarixiy taraqqiyoti tahlil qilinadi. Unda bolalik haqidagi dastlabki falsafiy-pedagogik qarashlardan XIX asrda kuzatish usulining ilmiy metod sifatida qo‘llanila boshlashigacha, shuningdek, XX asrda rivojlanish psixologiyasining nazariy jihatdan boyishigacha bo‘lgan jarayon izchil yoritiladi. Charlz Darvin va Vilgelm Preyerning kuzatishlarga asoslangan ishlari, Alfred Bine va Teodor Simonning aqliy rivojlanishni baholashga doir izlanishlari, Jan Piaje hamda Lev Vigotskiyning rivojlanish haqidagi nazariyalari o‘zaro qiyoslanadi. Tadqiqotning maqsadi tarixiy bosqichlarni tavsiflash bilangina cheklanmay, mazkur ilmiy merosning bugungi maktabgacha ta’lim amaliyotidagi ahamiyatini ham ochib berishdan iborat. Ishda tarixiy tahlil, qiyosiy tahlil, ilmiy adabiyotlarni o‘rganish va nazariy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, bolalar psixologiyasi bolaning rivojlanishini biologik yetilish, faoliyat, ijtimoiy munosabatlar va madaniy muhit bilan bog‘liq holda o‘rganadigan fan sifatida shakllangan. Uning tarixini bilish bo‘lajak tarbiyachiga bolalarning yosh va individual xususiyatlarini to‘g‘ri anglash, ta’lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: bolalar psixologiyasi, psixik rivojlanish, rivojlanish psixologiyasi, bolalik, ilmiy kuzatish, Vilgelm Preyer, Alfred Bine, Jan Piaje, Lev Vigotskiy, maktabgacha ta’lim.

ABSTRACT

This article examines how child psychology emerged as a distinct field of scientific inquiry and how its subject matter and methods developed over time. It traces the movement from early philosophical and educational reflections on childhood to the systematic observation of children in the nineteenth century and the development of major theories in the twentieth century. The contributions of Charles Darwin and Wilhelm Preyer to observational research, Alfred Binet and Théodore Simon to the assessment of intellectual development, and Jean Piaget and Lev Vygotsky to theories of cognitive and socio-cultural development are considered and compared. The purpose is not only to outline key historical stages but also to explain why this intellectual heritage remains relevant to contemporary preschool education. The study uses historical analysis, comparative analysis, a review of scholarly literature, and theoretical synthesis. The review suggests that child psychology developed into a field concerned with the interaction of biological maturation, children's activity, social relationships, and cultural context. Knowledge of this history can help future preschool educators understand age-related and individual differences and make more informed decisions when planning educational and developmental activities.

Keywords: child psychology, psychological development, developmental psychology, childhood, scientific observation, Wilhelm Preyer, Alfred Binet, Jean Piaget, Lev Vygotsky, preschool education.

KIRISH

Bolalar psixologiyasi bolaning tug‘ilishidan boshlab turli yosh davrlarida yuz beradigan psixik o‘zgarishlarni, individual xususiyatlarni va shaxs shakllanishining qonuniyatlarini o‘rganadi. Uning doirasiga idrok, diqqat, xotira, tafakkur, nutq, tasavvur, hissiyot hamda bolaning boshqa insonlar bilan munosabatlari kiradi. Bu jarayonlarni o‘rganish bolaning xatti-harakatlarini shunchaki tasvirlash emas, balki ularning kelib chiqishi va rivojlanish shartlarini tushuntirishga xizmat qiladi.

Bolalik masalalari uzoq vaqt davomida falsafa, axloq va pedagogika doirasida muhokama qilingan. Bolaning rivojlanishini muntazam kuzatish, kuzatuv natijalarini qayd etish va turli yoshdagi bolalar faoliyatini taqqoslash kengaya borgach, bu soha ilmiy tadqiqotning alohida predmetiga aylandi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan tadqiqot an’analari keyinchalik rivojlanish psixologiyasining mustahkamlanishiga zamin yaratdi [1; 6; 7].

Mavzuning dolzarbligi maktabgacha ta’lim amaliyoti bilan bevosita bog‘liq. Tarbiyachi bolaning yoshiga xos imkoniyatlarini, individual farqlarini va uni o‘rab turgan muhitning ta’sirini hisobga olganidagina ta’limiy vazifalarni to‘g‘ri belgilashi mumkin. Shu sababli bolalar psixologiyasi tarixini o‘rganish zamonaviy pedagogik qarashlarning qanday ilmiy izlanishlar natijasida shakllanganini anglashga yordam beradi.

Tadqiqotning maqsadi — bolalar psixologiyasining shakllanishi va rivojlanishidagi asosiy tarixiy bosqichlarni tahlil qilish, sohaga katta hissa qo‘shgan olimlarning qarashlarini qiyoslash hamda ularning maktabgacha ta’lim uchun ahamiyatini yoritish.

Tadqiqot vazifalari:

– bolalik haqidagi dastlabki falsafiy va pedagogik qarashlarni tavsiflash;

– XIX asrda bolalarni ilmiy kuzatish usullarining shakllanishini ko‘rib chiqish;

– XX asrda yuzaga kelgan muhim nazariy yondashuvlarning mazmunini qiyoslash;

– tarixiy ilmiy merosning zamonaviy maktabgacha ta’limdagi ahamiyatini asoslash.

1. ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODLARI

1.1. Bolalar psixologiyasining dastlabki shakllanishi

Bolalik va tarbiya masalalari qadimgi davrlardayoq mutafakkirlar e’tiborida bo‘lgan. Platon va Aristotel insonning kamol topishi, bilim egallashi va tarbiyaning o‘rni haqida fikr yuritganlar. Ularning qarashlari bugungi ma’nodagi ilmiy bolalar psixologiyasi emas edi. Shunga qaramay, inson rivojlanishini tushuntirishga qaratilgan falsafiy mulohazalar

keyingi davr pedagogik va psixologik izlanishlari uchun muhim zamin bo‘lib xizmat qildi [6; 7].

O‘rta asrlarda bola tarbiyasi, asosan, diniy-axloqiy va pedagogik qarashlar orqali talqin etildi. Sharq mutafakkirlari inson kamolotida bilim, tarbiya, muhit va axloqiy fazilatlarning o‘rnini alohida ta’kidlaganlar. Biroq bu fikrlarni hozirgi bolalar psixologiyasining tayyor nazariyalari sifatida baholash to‘g‘ri bo‘lmaydi: ular o‘z davrining dunyoqarashi va ilmiy imkoniyatlari doirasida shakllangan.

XVII–XVIII asrlarda bolalikni inson hayotining o‘ziga xos davri sifatida tushunishga e’tibor kuchaydi. Jon Lokk bolaning tajribasi va muhitini bilim shakllanishi bilan bog‘lagan bo‘lsa, Jan-Jak Russo tarbiya jarayonida bolaning tabiiy rivojlanish sur’ati va yosh xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ilgari surdi. Bu qarashlar bolaga kattalarning kichraytirilgan nusxasi sifatida emas, o‘z ehtiyojlari va rivojlanish imkoniyatlariga ega inson sifatida yondashishga yo‘l ochdi [6; 7].

1.2. XIX asrda bolalar psixologiyasining ilmiy asoslanishi

XIX asr bolalar rivojlanishini bevosita kuzatish va kuzatuv natijalarini muntazam qayd etishga asoslangan yondashuvlar kuchaygan davr bo‘ldi. Biologiya, fiziologiya va eksperimental psixologiyadagi yutuqlar bolaning sezgi, harakat, nutq va tafakkur rivojini ilmiy mezonlar asosida o‘rganish imkoniyatini kengaytirdi [1; 6].

Charlz Darvinning evolyutsion ta’limoti rivojlanish va moslashuv masalalariga bo‘lgan ilmiy qiziqishni kuchaytirdi. U 1877-yilda o‘z farzandining dastlabki rivojlanishiga oid kuzatuvlarini “A Biographical Sketch of an Infant” nomli maqolada bayon etdi. Mazkur ish bolaning xatti-harakatlarini kundalik taassurotlar darajasida emas, balki izchil kuzatish va qayd etish orqali o‘rganish tarixidagi muhim namunalardan biri hisoblanadi [2].

Nemis fiziologi Vilgelm Preyerning 1882-yilda chop etilgan “Die Seele des Kindes” (“Bolaning ruhi”) asari bolalar psixologiyasi tarixida muhim o‘rin egallaydi. Muallif bolaning sezgi, harakat, nutq va aqliy faoliyatidagi o‘zgarishlarni muntazam kuzatgan.

Preyerning yondashuvi rivojlanish haqidagi xulosalarni aniq kuzatuvlar bilan asoslash zarurligini ko‘rsatdi [3].

XIX asr oxiriga kelib bolalarni o‘rganishga bag‘ishlangan ilmiy jamiyatlar, laboratoriyalar va maxsus nashrlar paydo bo‘ldi. Tadqiqot mavzulari ham kengaydi: olimlar nafaqat bolaning xulq-atvorini tasvirlash, balki yoshga qarab yuz beradigan o‘zgarishlarning sabablarini aniqlashga intildilar. Shu jarayon bolalar psixologiyasining alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanishiga xizmat qildi [1; 6; 7].

1.3. XX asrda bolalar psixologiyasining rivojlanishi

XX asrda bolalar psixologiyasi yagona nazariya bilan cheklanib qolmadi. Turli ilmiy maktablar bolaning aqliy rivojlanishi, xulq-atvori, o‘rganishi va ijtimoiy munosabatlarini o‘z metodlari asosida izohladi. Bu yondashuvlarning har biri rivojlanishning muayyan tomonlarini chuqurroq anglashga imkon berdi.

Fransuz psixologi Alfred Bine Teodor Simon bilan hamkorlikda bolalarning aqliy rivojlanish darajasini baholashga mo‘ljallangan topshiriqlar tizimini ishlab chiqdi. Ularning dastlabki shkalasi 1905-yilda e’lon qilindi. Bu ishlar bolalar o‘rtasidagi individual farqlarni o‘rganish va ta’limda qo‘shimcha yordamga ehtiyoj sezadigan bolalarni aniqlash tarixida muhim bosqich bo‘ldi. Shu bilan birga, bunday baholash natijalarini bolaning barcha qobiliyatlarini ifodalovchi yagona mezon sifatida qabul qilib bo‘lmaydi [4].

Shveysariyalik psixolog Jan Piaje bolaning bilimni qanday egallashi va tafakkuri qanday o‘zgarishini o‘rgandi. U kognitiv rivojlanishni bosqichlar orqali izohlab, bolaning atrof-muhit bilan faol munosabatda bo‘lishiga katta ahamiyat berdi. Piaje nazariyasining muhim jihati shundaki, bola tafakkuri kattalar tafakkurining shunchaki soddalashtirilgan ko‘rinishi emas, balki o‘ziga xos mantiqiy xususiyatlarga ega ekanini ko‘rsatadi [5].

Lev Vigotskiy bolaning psixik rivojlanishida ijtimoiy muhit, til, madaniyat va kattalar bilan hamkorlikning rolini asoslab berdi. Uning madaniy-tarixiy yondashuviga ko‘ra, murakkab psixik funksiyalar dastlab odamlar o‘rtasidagi munosabatlarda namoyon

bo‘ladi, keyinchalik esa bolaning ichki faoliyatiga aylanadi. Bu qarash ta’lim va rivojlanish o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi [6].

Piaje va Vigotskiy qarashlari bir-birini to‘liq takrorlamaydi. Piaje bolaning bilimni faol ravishda o‘zlashtirishi va tafakkur tuzilishidagi yoshga oid o‘zgarishlarga urg‘u bergan. Vigotskiy esa rivojlanish jarayonida muloqot, hamkorlik va madaniy vositalarning ahamiyatini chuqurroq ochib bergan. Ularni qarama-qarshi qo‘yishdan ko‘ra, bola rivojlanishining turli tomonlarini yorituvchi yondashuvlar sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq.

1.4. Tadqiqot metodlari

Tadqiqot nazariy-tahliliy yo‘nalishda olib borildi. Unda quyidagi metodlardan foydalanildi:

– Tarixiy tahlil — bolalar psixologiyasiga oid qarashlar va tadqiqotlarning turli davrlarda qanday o‘zgarganini aniqlash;

– Qiyosiy tahlil — olimlarning bola rivojlanishi, bilish jarayonlari va ijtimoiy muhit haqidagi qarashlarini o‘zaro solishtirish;

– Ilmiy adabiyotlarni o‘rganish — bolalar psixologiyasi tarixiga oid birlamchi va ikkilamchi manbalarning mazmunini tahlil qilish;

– Nazariy umumlashtirish — o‘rganilgan manbalardagi umumiy jihatlar va farqlar asosida xulosalar chiqarish.

Tadqiqot doirasida bolalar bilan tajriba yoki so‘rovnoma o‘tkazilmadi, yangi statistik ma’lumotlar yig‘ilmadi. Shu bois natijalar empirik tajriba xulosalari emas, balki ilmiy adabiyotlarning tarixiy-qiyosiy tahliliga asoslangan.

2. NATIJALAR

O‘rganilgan manbalar bolalar psixologiyasining shakllanishini shartli ravishda bir necha tarixiy bosqichga ajratib ko‘rib chiqish imkonini beradi. Bu bosqichlar qat’iy chegaralangan davrlar emas, balki ilmiy qarashlar va tadqiqot usullaridagi asosiy o‘zgarishlarni ifodalaydi.

Dastlabki bosqichda bolalik, tarbiya va inson kamoloti haqidagi fikrlar falsafiy hamda pedagogik mulohazalar doirasida rivojlandi. Bu davrda bolaning tabiati, tarbiyaning maqsadi va muhitning inson shakllanishiga ta’siri muhokama qilingan.

Keyingi bosqichda, ayniqsa XIX asrda, bolaning rivojlanishini bevosita kuzatish va kuzatuvlarni izchil qayd etish ilmiy usul sifatida kuchaydi. Darvin va Preyerning ishlari bolalik davridagi o‘zgarishlarni vaqt davomida o‘rganish mumkinligini ko‘rsatdi [2; 3].

XX asrda tadqiqot yo‘nalishlari yanada rang-baranglashdi. Bine va Simon aqliy rivojlanishni baholash usullarini takomillashtirishga hissa qo‘shdi; Piaje kognitiv rivojlanishni, Vigotskiy esa ijtimoiy-madaniy omillarning rolini yoritdi [4; 5; 6].

Zamonaviy rivojlanish psixologiyasida bola taraqqiyoti ko‘p omilli jarayon sifatida qaraladi. Biologik xususiyatlar, oilaviy va ijtimoiy muhit, til, madaniy tajriba, bolaning faoliyati hamda ta’lim sharoitlari o‘zaro ta’sirda o‘rganiladi. Bunday yondashuv rivojlanishni bitta sabab bilan izohlashning cheklanganligini ko‘rsatadi [1; 7].

Demak, bolalar psixologiyasi falsafiy-pedagogik qarashlardan tizimli kuzatish va nazariy tadqiqotlargacha bo‘lgan uzoq jarayonda shakllangan. Uning bugungi mazmuni esa turli fanlar va metodlarning o‘zaro boyib borishi natijasida kengaygan.

3. MUHOKAMA

Tarixiy taraqqiyotga nazar tashlanganda, bolalar psixologiyasining rivoji faqat yangi nazariyalar paydo bo‘lishi bilan belgilanmaganini ko‘rish mumkin. Tadqiqot usullarining takomillashuvi, bolalikni mustaqil o‘rganish obyekti sifatida tan olish va ta’lim amaliyotining ehtiyojlari ham sohaning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan [1; 6; 7].

Piaje qarashlari maktabgacha ta’limda bolaning yoshiga mos topshiriqlar, predmetlar bilan amaliy harakatlar va mustaqil izlanish uchun sharoit yaratish zarurligini anglatadi. Biroq uning rivojlanish bosqichlarini har bir bolaga bir xil sur’atda tatbiq etish to‘g‘ri emas. Bolalarning tajribasi, qiziqishi va rivojlanish sur’ati o‘zaro farq qilishi mumkin.

Vigotskiyning yondashuvi tarbiyachining bolaning rivojlanishidagi o‘rnini tushuntirishga yordam beradi. Kattalarning savol berishi, faoliyatni yo‘naltirishi, suhbat va

hamkorlikni tashkil etishi bolaga hali mustaqil bajara olmaydigan vazifalarni bosqichma-bosqich o‘zlashtirishda ko‘maklashadi. Shu jihatdan ta’lim jarayoni bolaning mavjud imkoniyatlariga tayanishi va uning keyingi rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashi kerak.

Bolalar psixologiyasi tarixida shakllangan yondashuvlar maktabgacha yoshda o‘yin, nutq, ijodiy faoliyat va ijtimoiy muloqotning ahamiyatini anglashga yordam beradi. Amaliyotda esa biror usulni tanlashdan oldin bolaning yoshi, individual ehtiyoji, qiziqishi va rivojlanish sharoitini hisobga olish lozim. Nazariy bilim pedagogik qarorni tayyor holda bermaydi, ammo uni asosli qabul qilish uchun mezonlar yaratadi.

Ushbu ishning asosiy cheklovi shundaki, tahlil tarixiy va nazariy manbalar bilan chegaralangan. Muayyan maktabgacha ta’lim tashkilotida kuzatish yoki tajriba o‘tkazilmagani sababli xulosalarni amaliy samaradorlikning bevosita isboti sifatida talqin etib bo‘lmaydi. Keyingi tadqiqotlarda tarixiy nazariyalarning zamonaviy pedagogik amaliyotda qanday qo‘llanayotganini empirik usullar orqali o‘rganish mumkin.

XULOSA

Bolalar psixologiyasi bugungi mustaqil ilmiy yo‘nalish darajasiga birdaniga erishmagan. Uning shakllanishi bolalik haqidagi falsafiy va pedagogik qarashlar, XIX asrda rivojlangan muntazam kuzatish usullari hamda XX asrda yuzaga kelgan nazariy yondashuvlarning izchil rivoji bilan bog‘liq. Bu tarix fan predmetining ham, tadqiqot metodlarining ham bosqichma-bosqich kengayganini ko‘rsatadi.

Darvin va Preyer bolaning dastlabki rivojlanishini kuzatish orqali o‘rganishga, Bine va Simon aqliy rivojlanishni baholash usullariga, Piaje hamda Vigotskiy esa tafakkur va ijtimoiy-madaniy omillarni nazariy tushuntirishga katta hissa qo‘shdilar. Ularning qarashlari bir-biridan farq qilsa-da, bolani o‘ziga xos rivojlanish qonuniyatlariga ega shaxs sifatida o‘rganish zarurligini kuchaytirdi.

Tahlil natijasida quyidagi xulosalar shakllandi:

– bolalar psixologiyasining mustaqil yo‘nalish sifatida shakllanishi bolalikni alohida tadqiqot obyekti sifatida o‘rganish va ilmiy kuzatish metodlarining rivojlanishi bilan bog‘liq;

– bolaning psixik taraqqiyotini tushunishda biologik yetilish, shaxsiy faollik, ijtimoiy munosabatlar va madaniy muhitni o‘zaro bog‘liq holda hisobga olish zarur;

– maktabgacha ta’limda yosh va individual xususiyatlarni e’tiborga olish, o‘yin hamda muloqot uchun sharoit yaratish va bolaning mustaqil faoliyatini qo‘llab-quvvatlash muhim;

– bolalar psixologiyasi tarixini bilish bo‘lajak tarbiyachiga zamonaviy pedagogik yondashuvlarning ilmiy ildizlarini anglash va ta’lim-tarbiya jarayonini ongli tashkil etishda yordam beradi.

Shu tariqa, bolalar psixologiyasining tarixiy merosi nazariy bilimlar majmuasigina emas. U bolaning rivojlanish ehtiyojlarini chuqurroq tushunish, pedagogik faoliyatni asosli rejalashtirish va har bir bolaga hurmat bilan yondashish uchun muhim ilmiy tayanch hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Parke, R. D. (2012). Developmental Psychology. In I. B. Weiner (Ed.), Handbook of Psychology: History of Psychology. Wiley. https://doi.org/10.1002/9781118133880.hop201012

2. Darwin, C. (1877). A biographical sketch of an infant. Mind, 2(7), 285–294.

3. Preyer, W. (1882). Die Seele des Kindes: Beobachtungen über die geistige Entwicklung des Menschen in den ersten Lebensjahren. Leipzig: Th. Grieben.

4. Binet, A., & Simon, T. (1905). Méthodes nouvelles pour le diagnostic du niveau intellectuel des anormaux. L’Année Psychologique, 12, 191–244.

5. Piaget, J. (1926). The Language and Thought of the Child. London: Kegan Paul, Trench, Trubner. (Original work published 1923).

6. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

7. Collins, W. A., & Hartup, W. W. (2013). History of Research in Developmental Psychology. In P. D. Zelazo (Ed.), The Oxford Handbook of Developmental Psychology, Vol. 1: Body and Mind (pp. 13–34). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199958450.013.0002